

Блаже Конески

НАУЧНАТА ДЕЈНОСТ НА ПРОФ. Д-р ВАСО ТОМАНОВИЌ

— По повод неговата седумдесетгодишнина —

Духовните вредности се творат во тишина, вели стариот писател. Овие зборови не случајно му идат на човека на памет, кога се обзира на дејноста на проф. В. Томановиќ. Тихо и непретенциозно, низ текот на неколку децении, се создавало едно дело што сега стои пред нас како обмислено единство. Тоа се претставува како забележлив придонес кон лингвистичката наука во нашата земја. Што е уште поважно, тоа дело со повеќе свои компоненти има право да очекува уште поголема афирмација во иднината. Проф. Томановиќ ја исполнува седумдесеттата година од својот живот. Во почетокот на својата научна работа тој не се нашол во положба на луѓето на кои им се отвора веднаш еден установен пат на универзитетска кариера, ами морал да совладува многу повеќе тешкотии утврдувајќи се како научен работник. Ред години тој е професор во средните школи. Во војната станува директор на партизанската гимназија во Чазма. Во еден импресивен текст, објавен во Народна просвјета, тој го опишува животот на овој колектив, исполнет со многу напори и неизвесности. Дури во последниве дваесет години, како професор на Филозофскиот факултет во Скопје, на којшто предава српскохрватски јазик и компаративна граматика на словенските јазици, тој ги добива неопходните услови за научна активност. Со тој период е сврзана и појавата на поголемиот број негови работи.

Во научниот живот проф. Томановиќ станува со некои литературно-историски прилози. Првата негова објавена работа е „Св. Марија Магдалена у италијанској и дубровачкој књижевности“ (Записи II, 1 и 2, Цетиње 1928). Основната мисла тука е дека мотивот бил форсиран поради тоа што му одговарал на покајничкиот дух на контрареформацијата. Покрај другото, проф. Томањовиќ има дадено и три прилога кон изучувањето на Његоша. Последниот, „О економској основи живота и догаѓаја у „Горском вијенцу“, излезе во 1964 г., што сведочи дека и во поново време тој не го напушта интересот за литературната историја.

Сепак, уште од самиот почеток, изучувањето на јазикот станува главна преокупација на проф. Томановиќ, и тоа се манифестира видно со појавата на неговата дисертација „Акцент у говору села Лепетана

(Бока Которска)“ во 1935 г. Таа студија ги набележува веќе оние линии по кои ќе се движи особено натаму научниот интерес на проф. Томановиќ. По една своја карактеристика таа се одделува од стандардните описи на дијалектите, какви што во добар дел преовладуваат и денеска: таа обрнува внимание на експресивната страна на говорот, на оние средства во него што се користат за стилско и емоционално нијансирање на исказот. Тоа се прави на повеќе места, а особено во необично интересниот дел за извиците, во кој се дава подбран материјал и за казониот акцент. Интонационата линија на извиците изразува различна содржина; зависно од содржината на исказот тие интонации се пренесуваат и на одделни зборови и поголеми целисти и во врска со тоа се врши и една пригодна промена на нормалниот акцент. Така во *истина?* (према *истина*) имаме казониен нагорен акцент каков што се наоѓа и на прашалните прилози. Во некои случаи, спрема ситуацијата, се забележува менување на акцентот во исти глаголки збор зависно од претставата за траењето на дејството во времето. Проф. Томановиќ ги споредува примерите *да ме ѝребачи* (превезе) и *нека бачи на земљу* и забележува дека во првиот од нив долгиот акцент би можел да се објасни со тоа што „превезе“ не претставува така брзо дејство како „фрли“. Тргајќи од вакви и слични случаи тој ја искажува смелата хипотеза дека и удолжувањето на вокалите во итеративните глаголи потекнува од некогашното користење на квантитативните разлики со експресивна цел. На неа тој ќе се врати подоцна во прилогот објавен во Сборник одговори на вопросы по јазикознанию (Москва 1958) и во статијата „Из експресивне фонетике“ (1960). Според проф. Томановиќ тоа удолжување станува за да се изрази со подолгото траење на вокалот „подолгото траење на дејството или состојбата што се искажувала со глаголот“. „Никулецот за ова разликување — вели тој — се наоѓа во праиндоевропскиот јазик (грч. *τροπέω*, *τροπάω* и др.), а тоа се засновало како во праиндоевропската така и во прасловенската епоха на општото чувство за фонетската експресија на јазикот“.

Се задржавме посебно на оние моменти од дисертацијата на проф. Томановиќ што се однесуваат на експресивната страна на јазикот, бидејќи интересот имено за таа страна останува најизразита компонента на неговата научна работа и до денеска. Иако одамна се забележувале експресивните својства на јазичните елементи, а во поново време на прашањата сврзани со нив им се посветени некои значајни работи, можеме слободно да речеме дека изучувањето на оваа област заостанува значително зад изучувањето на другите области на лингвистиката. Во уште поголема мера оваа констатација важи за состојбата во југословенската лингвистика. Големата задача по прибирањето на историски и дијалектолошки материјал како и задачите сврзани со изградувањето на југословенските литературни јазици се поставуваа пред неа на преден план. Методот на младограматичката школа беше до скоро доминантен. Сепак од триесеттите години на нашиот век се забележуваат и кај нас позитивни напори за осовременувањето на лингвистичката научна мисла. Една варијанта на тој процес претставува и свртувањето кон експресивната страна на јазикот. Работите на проф. Томановиќ спаѓаат во редот

на пионирските приноси во тој домен во нашата лингвистика. Проф. Томановиќ обрнува внимание, пред сè врз материјалот на српскохрватскиот јазик, на експресивните елементи на сите јазични рамништа, како во фонетиката, така во лексиката и граматиката. Јазикот како творештво, во сета сложеност на интеракцијата меѓу човековата психа и стварноста, е основниот предмет и интерес на едно такво изучување. „Да се замислува системот на јазичните знаци како изделен од претставите во паметењето што настанале по пат на импресији примени во текот на животот и кои постојано се примаат, би значело да се оддели тој од човекот и природата, од жилите од кои прима живот”, — вели проф. Томановиќ во една од своите најнови работи („О природно и конвенционално у језику”). Во тие зборови се формулира едно становиште што е излезно во теориска и методолошка смисла во сета негова научна дејност.

Пристапот на проф. Томановиќ се одликува со изразита конкретност, со еден стремеж, пред сè, во јазикот да се идентификуваат и прецизно да се опишат оние елементи што ја определуваат неговата експресивност или настанале во перманентниот процес на нејзиното обновување. Карактеристични се во овој поглед неговите прилози кон проблематиката на мешањето на зборовите и на јазичните конструкции. Во нив се обработени околу петстотини такви случаи во српскохрватскиот јазик, а се укажува и на одделни примери од други јазици, особено од рускиот. Некои мешања, како во случајот *дубок: висок*, наоѓаат паралела и во македонскиот. Проф. Томановиќ констатира дека тие мешања настанале на различни начини: „во едни случаи се споил почетниот дел на еден збор со свршетокот на друг, во други случаи во еден збор влегол еден или повеќе гласови од друг збор”. Притоа можело понекогаш да стане и извесно поместување на значењето и создавање врска по значење под дејството на народната етимологија. Тој укажува и на свесно користење на овој начин на зборообразување, на пример во гатанките, а соопштува и свои посматрања во врска со спонтаното настанување на зборовни контаминации во дадена говорна ситуација. Мешањето на зборовите проф. Томановиќ го определува како „најпросто, најслободно и најсилно средство за јазично творење”. Посебно ќе забележаме дека тој уверливо ги објаснува како настанати со мешање и некои глаголи со *се*. Така, во однос на типот *бијељети се*, тоа се потврдува од фактот што во рускиот јазик глаголите како *белеть* сè уште наспоредно со значењето „стапува некаков по боја” изразуваат и значење „се пројавува со својствената боја” („О неким случајевима дијатезе у српскохрватском и руском језику”). Идните етимолошки речници на српскохрватскиот јазик нема да можат да ги одминат толкувањата на потеклото на ред зборови што ги даде проф. Томановиќ. Ова претставува еден отсек на неговата дејност, резултатите од кој ќе си го завојуваат неотстапно своето заслужено место.

На лексиколошки и етимолошки прашања им се посветени и некои други работи на проф. Томановиќ, освен оние што се однесуваат на мешањето на зборовите. Во статијата „*sphə-гъ > спорь; наспор, спориш” тој објаснува како се дошло до тоа, во словенските јазици да се развијат во таа група зборови значењата „обилен”: „штедлив”,

„бавен”. Уште во својата дисертација проф. Томановиќ во одделна глава ги разгледува туѓите (италијанските) зборови, со оглед на нивната адаптација кон акцентниот тип на говорот. И две негови подоцнежни работи се задржуваат на тие елементи во говорите на Бока Которска. Особено е интересен трудот „О значењима речи страног порекла у говорима Боке Которске”. Во него се следат извесни закономерности во процесот на усвојување на туѓи зборови. Така, меѓу другото, се забележува дека зборот, ако имал повеќе значења во изворниот јазик, се усвојувал „во најголем број случаи во едно значење и тоа најтесното”. Имаме всушност однос како и при примањето на зборови со само едно значење. Посебно се и во оваа работа разгледани зборовите што се примени од експресивни побуди. Еден друг прилог им е посветен на топографските имиња во Бока Которска. Покрај некои исправки на постарите бележења, тој содржи ред податоци за дадените топоними и белешки за нивното потекло и структура.

Со посебно внимание се обрнува проф. Томановиќ кон изучувањето на експресивната вредност на гласовите и воопшто кон прашањата на експресивната фонетика. Меѓу неговите работи од оваа област се изделува студијата „Израз лица и изговор гласова”. Таа е показ на способноста за остра опсервација, за вживување во една комплексна говорна ситуација, во која гласот се пројавува нераздечно од гестот и мимиката. Притоа крепкиот стил на проф. Томановиќ, со кој се одликуваат неговите текстови, доаѓа до полн израз. Очевидно е дека оној израз на лицето, во кој се отсликуваат нашите чувства и пориви, моделирајќи го гласовниот резонатор, влијае повеќе или помалку врз самиот изговор на гласовите. Проф. Томановиќ приведува во првиот дел на својата работа повеќе примери од српскохрватскиот јазик, во кои се установиле и некои гласовни промени како краен резултат на едно такво воздејство (*бечийи* < *бочийи*, *кесийи* < *кисийи* и др.). Во вториот дел тој истакнува како и некои мускулни реакции, на пример во процесот на трудот, се одразуваат врз изразот на лицето и отаде врз изговорот на гласовите. Чувството на напрегнатост и релаксија наоѓа извесен јазичен корелат во „напрегнатите” и „ненапрегнатите” гласови кои можат да се заменуваат, со експресивна цел, во извесни зборови (*блеска: блезга*, *намрскыйи: намрзгыйи*, *басыйи: базыйи* и др.). Посебно се задржува проф. Томановиќ и на некои зборови што се влезени во општа употреба а по потекло се од детскиот или галовниот јазик, на кое укажува нивниот гласовен облик. Заклучокот на оваа студија содржи некои интересни оригинални идеи во врска со тешкиот проблем за причините на фонетските промени. Позната е теоријата според која како основен фактор на тие промени се јавува тоа што, во смената на генерациите, помладата генерација недоволно го усвојува изговорот на постарата, и, макар и во неусетна мера, отстапува од него. Проф. Томановиќ застанува на една спротивна гледна точка. Под дејството на ред фактори, од кои е најважен професионалниот труд, се случуваат извесни минимални гласовни поместувања во изговорот на дадена генерација. Претставата за гласот, меѓутоа, останува иста и таа не дава тие поместувања

гласот од претходната, заедно со споменатите поместувања, но таа си изградува една нова претстава за него, посоодветна со тој негов минимално изменет изговор. Таа нова претстава и ги создава можностите за натамошно поместување на гласот во исти правец. Ни се чини дека ова суптилно посматрање не може да се одмине кога се вникнува во сложениот механизам на гласовните промени.

Во работата „О експресивној вредности ликвида и назала“ проф. Томановиќ си поставува, меѓу другото, за цел да даде што поточна претстава за онаа импресија што ја причинуваат тие гласови и од која може да произлезе наклоноста за нивното користење со експресивна функција. Излегувајќи од работите на Јесперсен и Грамон, тој соопштува во овој поглед некои интересни забележувања. Така во поглед на *p* истакнува дека тој глас „сам по својата природа претставува повторување на звукот“, а „низата на звукови во времето може да значи низа на движења што во просторот ги прави нешто кое ритмички се движи менувајќи го местото“. Проф. Томановиќ го употребува терминот „основна вредност на гласот“ за означување на една ваква негова најопшта карактеристика од која произлегува можноста за негово користење за посебна експресивна цел. Очевидно е дека таа карактеристика тој ја сфаќа како една поширока определба, а не како својство што се апстрахира само врз основа на ограничен број случаи, од еден тип, во кои се реализира експресивната вредност на гласот. Проф. Томановиќ приведува во својата студија ред примери од индоевропските јазици, со кои, во духот на својата основна концепција, ја илустрира експресивната служба на ликвидите и назалите. Според таа концепција, видовме, не едно тесно ограничено, а повеќе експресивни значења се сврзуваат со даден глас. Сепак во говорот, според проф. Томановиќ, „гласот може секогаш лесно да се прими во она експресивно значење што се искажува“, зашто изборот се сугерира од значењето на самиот збор како јазичен знак. Еден општ поглед врз прашањата сврзани со изучувањето на експресивната страна на јазикот дава проф. Томановиќ во својата работа „Из експресивне фонетике“. Во неа се сумираат неговите посматрања од претходните работи, почнувајќи од оние што се содржат во неговата дисертација, а се привлекува и нов материјал.

Две посебни статии на проф. Томановиќ се однесуваат на изучувањето на глаголските времиња: „О значењима презента“ и „О значењима императива“. Императивот, како облик преку кој се изразува волев импулс, се подава посебно на изучувањето што ја зема пред сè предвид експресивната страна на јазикот. Проф. Томановиќ смета дека главното значење на историскиот императив е „значењето на напрегатност, добиено од императивниот извик, во кој се наоѓа изразот на напрегатност“. Во работата посветена на презентот вниманието е свртено на друга страна. Таа претставува една убаво и прецизно водена анализа на тоа како е структурирано самото значење на сегашноста наспрема поимот на минатото и иднината. Таа анализа не паѓа во логизирање, зашто се крепи врз следењето на соодносите на јазичните елементи. Имено, се трга од соодносот на прилозите *saga* — *šaga*, *onda*: *ovde* — *šu*, *onde*, врз кој се открива аналогната структурираност на

просторната и временската апстракција. Во тие рамки се поставува разгледувањето на презентот, којшто во своето право значење изразува опфаќање на моментот на говорот од страна на дејството.

Јазикот на поезијата е уште една област кон која го свртува своето внимание проф. Томановиќ. Покрај забелешките што ги прави за тој јазик не еднаш во своите други работи, тој на него се задржува и посебно во статијата „Меѓусобни односи српскохрватског језика и версификације“. Ги истакнува пред сè различните можности за ритмичко варирање што ги предлага српскохрватската акцентуација, се задржува на јазичните варијанти како и на реквизитите на самиот поетски јазик, што исто го збогатуваат изборот при градењето на стихот, — најпосле, на алитерацијата и, во врска со тоа, на експресивната вредност на извесни гласови изразена во одделни поетски текстови.

Една од најновите работи на проф. Томановиќ, „О природном и конвенционалном у језику“, засега суштествен предмет на општата лингвистика. Прашањето за свесниот избор и спонтаното творење уште долго време ќе остане во центарот на лингвистичкиот интерес. „При изучувањето на јазикот — вели проф. Томановиќ — ни се поставува и прашањето, колку е неговата реализација преднамерена и свесна. Колку што човек ги врши свесно и преднамерено останатите дејности, толку ја врши и оваа. И кога не зборува со „избрани зборови“, тој сепак ги избира“. Во натамошното излагање тој, од друга страна, ги истакнува оние фактори што несвесно, по природен пат, влијаат на промените во јазикот, и меѓу нив како најважни елементите од физичко потекло. Заклучокот до којшто доаѓа проф. Томановиќ во своето размислување е следниот: „Сè што постои во јазикот е конвенционирано, но до таа конвенција се дошло и постојано се доаѓа по природен пат. Бидејќи во јазикот секогаш нешто се губи а нешто се зацврстува, тој никогаш не е готов. Со рушењето на старите творби и создавањето на нови се овозможува, јазикот постојано да се подмладува како што и јазичниот колектив со губењето на старите генерации и јавувањето на нови секогаш се подмладува. Вистина е дека јазикот не е жив организам, но во него преку говорот постојано се одразуваат физиолошките и психолошките функции на живите организми од кои се составени јазичните колективи“.

Се надеваме дека дадовме една, макар и приближна, претстава за придонесот на проф. Томановиќ кон нашата лингвистика, како и за оние погледи од проопшт теоретски карактер врз кои неговата дејност се развивала. Проф. Томановиќ е веќе дваесет години член на колективот на Филозофскиот факултет во Скопје. Неговото присуство беше видно во сите фази низ кои Факултетот мина во овој период. Како негов претставник тој настапуваше со реферати на ред конгреси во земјата и во странство. Ќе го споменеме посебно неговото учество на Меѓународниот славистички состанок во Белград (1955 г.), на меѓународните славистички конгреси во Москва (1958 г.) и во Софија (1963 г.), како и на Петтиот меѓународен конгрес по фонетските науки во Минстер (1964 г.). Проф. Томановиќ беше на тромесечен научен престој во Италија во 1957 г. и тогаш настапи со предавање пред Лингвистичкиот кружок во Фиренца.

Заедно со сите членови на колективот на Филозофскиот факултет, проф. Томановиќ со примерен стоицизам ги поднесуваше тешките услови во кои и нашиот град и Факултетот се најде по земјотресот во 1963 г. Иако во напредната возраст, тој не пропушти ниеден час во онаа зима кога предавањата се држеа во незагреани простории и кога претрупаниот Семинар за македонски јазик ни беше единствено сврталиште. Неговата седумдесетгодишнина е повод да му го искажеме нашиот респект како на научник и како на човек.

БИБЛИОГРАФИЈА НА РАБОТИТЕ НА ПРОФ. В. ТОМАНОВИЌ

1. Света Марија Магдалена у талијанској и дубровачкој књижевности, Записи, Цетиње, II (1928) 1, стр. 31—41, II 2, стр. 97—107.
2. О попу Шћепану и Војводи Драшку, Записи VII (1930) 2, стр. 94—96.
3. Зетско позориште у Дубровнику, Записи X (1931) стр. 50—56, XI (1932), стр. 376—380.
4. Акценат у говору села Лепетана (Бока Которска), Јужнословенски филолог XIV, (1935), стр. 59—143.
5. Мешање речи, Јужнословенски филолог, XVII, 1938—1939, стр. 201—214.
6. Једно Вуково писмо, Прилози (за књижевност, језик и фолклор), XIV (1939) I—II, стр. 186—188.
7. Два Његошева писма, Прилози, XVI/I, (1936), стр. 108—109.
8. Још о Бановићу Страхиња. Прилози проучавању народне поезије III, 1, стр. 115—123.
9. Мешање речи и народна етимологија, Годишен зборник (на Филозофскиот факултет во Скопје) 1 (1948), стр. 71—92.
10. Мешање језичких творевина, Годишен зборник, 2 (1949), стр. 177—243.
11. Израз лица и изговор гласова, Годишен зборник, 3 (1950), стр. 3—32.
12. Акузатив пл. личних заменица првог и другог лица: ни, ви (њи, књи) Годишен зборник, 3 (1950), 2, стр. 1—16.
13. О топографским именима Боке Которске, Споменик СIII, 1953, стр. 47—52.
14. О експресивној вредности ликвида и назала, Годишен зборник 8 (1955), стр. 85—103.
15. Речи страног порекла у говорима Боке Которске, Споменик CV, 1956, стр. 197—226.
16. О неким случајевима дијатезе у српскохрватском и руском језику. Београдски меѓународни славистички састанак, Београд, 1957, стр. 559—563.
17. О значењима презента, Годишен зборник, 10—11 (1957—1958), стр. 183—194.
18. (Одговор на прашањето: Каково било видовое значење глагольских основ в праславјанском языке?, Сборник ответов на вопросы по языкознанию, Москва 1958, стр. 109—111).
19. Из експресивне фонетике, Годишен зборник 12 (1959), стр. 167—196.
20. Акценат српскохрватског књижевног језика и негова настава у школи, Језик 3—4, 1959/60, стр. 91—99.
21. О значењима императива, Годишен зборник 13 (1960—1961), стр. 223—238.
22. О значењима речи страног порекла у говорима Боке Которске, Годишен зборник 14 (1962), стр. 187—203.

23. Међусобни односи српскохрватског језика и версификације, Македонски јазик, XIII—XIV, 1962/63, стр. 33—50.
24. Sphe-gó, споръ; наспор, спориш, Годишен зборник 15 (1963), стр. 311—315.
25. О природном и конвенционалном у језику, Годишен зборник 16 (1964, стр. 201—211.
26. О економској основи живота и догађаја у „Горском вијенцу”, Годишен зборник 16 (1964), стр. 235—242.
27. О соотношении функции фонем, *Phonetica* 12, 3—4, 1965, стр. 207—208.
28. Проф. Томановиќ има, освен тоа, објавено четири статии со педагошка содржина во „Народна просвјета”, Загреб 1945 и 1946 г. Во истото списание и во „Педагошки рад” се печатени повеќе негови преводи на статии од руската педагошка литература. Во 1946 г. во Загреб излезе неговиот превод на раскази од М. Пришвин „Лисичији хлеб”.

Блаже Конески

О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФ. Д-РА ВАСО ТОМАНОВИЧА

(РЕЗЮМЕ)

Ета статја о научных заслугах д-ра Васо Томановича, профессора сербохорватского языка и сравнительно-исторической грамматики славянских языков на Философском факультете в Скопье, написана по случаю его 70-летия; в конце приводится библиография трудов проф. Васо Томановича.

В современной югославской лингвистике проф. В. Томановичу принадлежит видное место, особенно благодаря его заслугам в области изучения экспрессивной стороны языка. Еще в своей докторской диссертации „Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска)”, опубликованной в 1935 г., проф. Томанович обратил внимание на языковые средства, которые в этом диалекте служат для выражения стилистических и эмоциональных нюансов высказывания. Особенно это относится к необычайно интересному разделу о восклицаниях, в котором описывается собранный материал об оказиином акценте. Интонационная кривая восклицаний выражает различное содержание. В зависимости от содержания высказывания интонационный акцент переносится как на отдельные слова, так и на большие целости, одновременно с этим меняется характер нормального ударения, о чем свидетельствует много примеров. Исследуя значение роли квантитета в экспрессии, проф. Томанович выдвигает в этой работе смелую гипотезу, о том что отсюда происходит и удлинение гласных в итеративных глаголах. К этому вопросу он возвращается и позднее.

Проф. Томанович проявляет интерес к экспрессивным элементам на всех языковых уровнях, как на фонетическом, так и на лексическом и грамматическом, в первую очередь на материале сербохорватского языка. Язык как творчество, во всей сложности взаимодействия между человеческой психикой и реальностью, является основным предметом

такого подхода. Методика исследования проф. Томановича отличается выразительной тщательностью, стремлением выделить и скрупулезно описать элементы языка, определяющие экспрессивность и возникающие в процессе перманентного обновления этой экспрессивности. Опираясь на точное исследование материала, автор приходит к выводам более широкого, теоретического характера. Так например, в работе „Израз лица и изговор гласова“ выдвигаются некоторые оригинальные идеи в связи со сложными причинами фонетических изменений. Известна теория, согласно которой основным фактором этих изменений является смена поколений: молодое поколение недостаточно точно усваивает произношение, характерное для более старого поколения, и в известной мере отстает от него. Проф. Томанович принимает противоположную точку зрения. Под воздействием ряда причин происходят известные минимальные изменения в произношении звуков данным поколением. Представление о звуке между тем не меняется, и это не дает возможности для изменений в большей степени. Новое поколение точно усваивает звук от старого вместе с упомянутыми изменениями, но при этом вырабатывает новое представление о нем, соответствующее этим минимальным изменениям в произношении. Новое представление как раз и создает возможность для дальнейших изменений в произношении звука в том же направлении. Несомненно, что такую точку зрения нельзя обойти при рассмотрении сложного механизма фонетических изменений.

В более широком смысле интересны также взгляды проф. Томановича на импрессию, вызываемую звуками, в результате которой может появиться склонность к использованию их в экспрессивной функции (см. „О экспрессивной вредности ликвиды и назала“). Проф. Томанович употребляет термин „основная стоимость звука“ для обозначения той его общей характеристики, благодаря которой возникает вышеупомянутая возможность. Эту характеристику он понимает в более широком и общем смысле, а не как свойство, абстрагирующееся лишь на базе ограниченного числа случаев одного типа, в котором реализуется экспрессивная стоимость звука. В соответствии с этой концепцией не одно узко ограниченное, а большее число экспрессивных значений связано с данным звуком. Однако в говоре, согласно проф. Томановичу, „звук может приниматься в том экспрессивном значении, которое высказывается“, потому что выбор диктуется значением самого слова как языкового знака.

В общем плане вопросы, связанные с изучением экспрессивной стороны языка, рассматриваются проф. Томановичем в его работе „Из экспрессивне фонетике“. В ней суммируются взгляды, высказанные в предыдущих работах, начиная с диссертации, и привлекается новый материал.